

Sigmund Freud

**DOSJETKA
I NJEZIN ODNOS PREMA NESVJESNOME**

Sigmund Freud

DOSJETKA

i njezin odnos prema

NESVJESNOME

S njemačkoga prevela

Anda Bukvić Pažin

Zagreb, 2019.

disput

A.
ANALITIČKI DIO

I.

UVOD

Tko god je ikada u potrazi za mogućim pojašnjenjem suštine i veza dosjetke imao priliku proučiti literaturu estetičara i psihologa, taj će sigurno morati priznati da dosjetki ni približno nije posvećen onoliko filozofski trud koliki ona svojom ulogom u našem duhovnom životu zaslužuje. Mogu se nabrojiti tek malobrojni mislioci koji su se problemima dosjetke pozabavili pomnije. Doduše, među onima koji su se dosjetkom bavili nalaze se blistava imena književnika Jeana Paula (F. Richtera) te filozofa T. Vischera, Kuna Fischera i T. Lippsa; ali i kod tih je autora tema dosjetke u drugom planu, dok je glavni interes istraživanja posvećen opsežnijem i atraktivnijem problemu komičnoga.

Prvi dojam koji se na temelju literature stječe jest da se dosjetkom moguće baviti isključivo u kontekstu komičnoga.

Prema T. Lippsu (*Komik und Humor [Komika i humor]*, 1898)¹ dosjetka je “potpuno subjektivna komika”, tj. komika “koju proizvodimo, koja se usko veže uz naše činjenje kao takvo, prema kojoj se uvijek odnosimo kao nadmoćan subjekt, nikad kao objekt, čak ni kao dobrovoljan objekt” (str. 80). Uz dodatno pojašnjenje: dosjetkom se naziva “svako svjesno i spretno izazivanje komike, bila to komika gledišta ili komika situacije” (str. 78).

¹ *Beiträge zur Ästhetik [Prilozi estetici]*, ur. Theodor Lipps i Richard Maria Werner. VI. – Knjiga kojoj dugujem smjelost i prigodu da se odvažim na ovaj ogleđ.

[Napomene u uglatim zagradama prevoditeljske su ili redaktorske – op. ur.]

K. Fischer pojašnjava vezu dosjetke s komičnim pomoću karikature, koju u svojem prikazu umeće između dosjetke i komičnoga (*Über den Witz [O dosjetki]*, 1889). Predmet komike jest ono ružno u bilo kojem od svojih pojavnih oblika: “Gdje je ono skriveno, mora se otkriti u svjetlu komičnog promatranja, gdje se malo ili jedva primjećuje, mora se iznijeti na vidjelo i protumačiti tako da bude jasno i bjelodano (...) Tako nastaje karikatura” (str. 45). – “Čitav naš duhovni svijet, intelektualno carstvo naših misli i predodžbi ne otkriva se površnim promatranjem, ne može se neposredno predočiti slikovito ni pregledno, a sadrži i svoje zapreke, boljke, izobličenja, obilje smiješnoga i komičnih kontrasta. Da se sve to istakne i izloži estetskom promatranju, potrebna je snaga koja je u stanju ne samo neposredno predočavati objekte već i sama razmišljati o tim predodžbama i učiniti ih jasnijima: snaga koja bistri misli. Ta snaga nije ništa drugo nego *sud*. A sud koji stvara komični kontrast jest *dosjetka*, koja je bila potihoo prisutna već u karikaturi, ali tek u sudu dostiže sebi svojstven oblik i slobodno područje svojega razvoja” (str. 49).

Vidljivo je da značajku dosjetke u okviru komičnoga Lipps vidi u djelovanju, u aktivnom ponašanju subjekta, dok K. Fischer dosjetku određuje na temelju veze s njezinim predmetom, koji bi trebalo biti ono prikriveno ružno u svijetu misli. Osnovanost tih definicija dosjetke ne može se ispitati, teško ih je čak i razumjeti, ako ih ne promatramo u kontekstu iz kojega su ovdje, čini se, istrgnute, pa bismo bili prisiljeni probijati se kroz prikaze komičnoga kod tih autora da bismo od njih doznali nešto o dosjetki. S druge strane, na drugim mjestima zapažamo da isti autori navode bitne i općevažeće značajke dosjetke a da pritom spomenutu vezu s komičnim uopće ne uzimaju u obzir.

Odredba dosjetke kod K. Fischera koja samog autora, čini se, najviše zadovoljava glasi: *Dosjetka je zaigran sud* (str. 51). Za pojašnjenje tog izraza autor nas upućuje na analogiju: “kao što je srž estetske slobode u zaigranom promatranju stvari” (str. 50). Na drugom se mjestu (str. 20) estetsko odnošenje prema objektu uvjetuje time da mi od tog objekta ništa ne zahtijevamo, posebno ne zadovoljenje svojih važnih potreba, već se zadovoljavamo užitkom promatranja tog objekta. Estetsko je odnošenje, za razliku od rada, *zaigrano*. – “Može biti da iz estetske slobode proizlazi i neka vrsta rasuđivanja oslobođena uobičajenih okova i smjernica, koju ću ja, s obzirom na njezino ishodište, nazvati ‘zaigranim sudom’, te da je u tom pojmu sadržan prvi uvjet, ako ne i cijela formula koja rješava naš zadatak. ‘Sloboda rađa dosjetku, a dosjetka slobodu’, kaže Jean Paul. ‘Dosjetka nije ništa doli igra idejama’” (str. 24).

Od pamtivijeka je omiljena definicija dosjetke da je to vještina otkrivanja sličnosti u nesličnome, dakle pronalaženja skrivenih sličnosti. Jean Paul je i samu tu misao izrazio duhovito [*witzig*]:² “Dosjetka je prurušeni svećenik koji vjenčava svaki par”. T. Vischer nastavlja: “A najradije vjenčava one parove čiju vezu rodbina ne podnosi”. Međutim Vischer napominje da ima dosjetki kod kojih nema govora o uspoređivanju, pa tako ni o otkrivanju sličnosti. On tako dosjetku, s blagim otklonom od Jeana Paula, definira kao vještinu da iznenađujućom brzinom u cjelinu povežemo više predodžbi koje su po svojem unutarnjem sadržaju i kontekstu kojem pripadaju zapravo jedne drugima strane. K. Fischer potom ističe da u mnogim duhovitim sudovima ne nalazimo sličnosti, već razlike, a Lipps skreće pozornost na to da se te definicije odnose na domišljatost [*Witz*] koju duhovita osoba *ima*, a ne na dosjetku [*Witz*] koju *domišlja*.

Ostala u određenom smislu međusobno povezana gledišta za kojima se poseže pri pojmovnom određenju ili opisu dosjetke jesu “kontrast predodžbi”, “smisao u besmislici”, “osupnutost pa prosvjetljenje”.

Definicije poput Kraepelinove naglasak stavljaju na kontrast predodžbi. Dosjetka je “proizvoljno spajanje ili povezivanje dviju u bilo kojem smislu kontrastnih predodžbi, uglavnom pomoću jezične asocijacije”. Kritičaru poput Lippsa nije teško otkriti potpunu neadekvatnost te formule, s tim da on sam ne isključuje moment kontrasta, već ga samo pomiče na drugo mjesto. “Kontrast ostaje i dalje, ali to nije kontrast, kako god bio sačinjen, među predodžbama povezanim s riječima, već je to kontrast ili proturječje značenja i nedostatka značenja riječi” (str. 87). Primjeri pojašnjavaju kako to potonje treba shvatiti. “Kontrast nastaje (...) tek time što mi tim riječima damo značenje koje im onda ipak ne možemo priznati” (str. 90).

U daljnjoj razradi potonjeg određenja postaje važna suprotnost između “smisla i besmislice”. “Nešto što nam se u jednom trenutku čini smislenim u sljedećem je pred nama kao potpuno besmisleno. U tome se, u ovom slučaju, sastoji komični proces” (str. 85 i d.). “Iskaz se čini duhovitim kad mu pripisemo značenje s psihološkom nužnošću, i dok mu ga pripisujemo, odmah ga opet opovrgavamo. Pritom se pod značenjem može mnogošta razumijevati. Iskazu pridajemo neki *smisao* koji mu logički ne može pripasti. Pronalazimo u njemu neku *istinu* koju onda u njemu ipak ne možemo pronaći jer se ne poklapa sa zakonitostima iskustva ni općenitim navadama našeg mišljenja. Priznajemo mu

² Pridjev *witzig* dosljedno je preveden kao “duhovito”, uz navođenje izvorne riječi ondje gdje se naglašeno upotrebljava u smislu “dosjetkovno” (npr. u opreci s “komičnim”) (op. red.).

logičan ili praktičan značaj koji nadilazi njegov stvarni sadržaj da bismo upravo taj značaj zaniijekali čim promotrimo prirodu samog iskaza. U svakom slučaju, psihološki proces što ga duhoviti iskaz u nama izaziva i na kojem se temelji osjećaj komike sastoji se u neposrednom prijelazu s tog pridavanja, prihvaćanja, priznavanja na svijest ili dojam o relativnoj ništavnosti.”

Koliko god uvjerljivo ova rasprava zvučala, ipak se moramo upitati da li opreka smislenoga i besmislenoga, na kojoj se temelji osjećaj komike, pridonosi i pojmovnom određanju dosjetke, ako se ona od komičnoga razlikuje.

I moment “osupnutosti pa prosvjetljenja” uvodi duboko u problematiku odnosa dosjetke i komike. Kant o komičnome općenito kaže da je jedno od njegovih neobičnih svojstava to da nas može zavarati samo na trenutak. Heymans (*Zeitschrift für Psychologie*, XI, 1896) objašnjava kako se djelovanje dosjetke ostvaruje slijedom osupnutosti pa prosvjetljenja. Svoje mišljenje ilustrira na primjeru izvanredne Heineove dosjetke u kojoj se jedan od likova, siromašni prodavač lutrijskih srećki Hirsch-Hyacinth, diči da ga je veliki barun Rothschild tretirao kao sebi ravna, sasvim *familijunarno*. Tu se riječ koja je nositelj dosjetke najprije pojavljuje samo kao neispravna tvorenica, kao nešto nerazumljivo, nepojmljivo, zagonetno. I time nas osupne. Komika nastaje iz razrješenja osupnutosti, iz razumijevanja riječi. Lipps tomu dodaje da nakon toga prvog stadija prosvjetljenja – da riječ koja nas je osupnula znači ovo ili ono – slijedi drugi stadij, u kojem uviđamo da nas je besmislena riječ najprije osupnula, a onda nam otkrila svoje pravo značenje. Tek to drugo prosvjetljenje, uvid da je sve skrivila riječ koja je prema uvriježenoj jezičnoj upotrebi besmislena, tek to raspršivanje u ništa stvara komiku (str. 95).

Neovisno o tome koje nam se od tih dvaju shvaćanja čini jasnijim, rasprava o osupnutosti i prosvjetljenju približava nas određenom uvidu. Naime ako se komično djelovanje Heineova izraza *familijunarno* temelji na odgonetanju prividno besmislene riječi, onda bi “dosjetku” trebalo tražiti u tvorbi te riječi i u značajki riječi koja je takvom tvorbom nastala.

Nevezano za gledišta koja smo raspravili postoji još jedna osobitost dosjetke koju svi autori prepoznaju kao bitnu. “*Kratkoća* je duša i tijelo dosjetke, to je dosjetka sama”, kaže Jean Paul (*Vorschule der Ästhetik* [Uvod u estetiku], I, § 45), time samo modificirajući repliku starog brbljavca Polonija u Shakespeareovu *Hamletu* (2. čin, 2. prizor):

Kratkoća jer je duša mudrosti,
 A tijelo joj i nakit spoljašnji
 Opširnost – bit ću kratak.³

Važan je i Lippsov opis kratkoće dosjetke (str. 90): “Dosjetka kaže ono što kaže ne uvijek s malo, ali uvijek s premalo riječi, tj. riječima koje po strogoj logici ili uobičajenu načinu mišljenja i govora nisu za to dostatne. Ona to na kraju krajeva može reći i tako što će – prešutjeti.”

“Dosjetka mora izvući na vidjelo nešto *skriveno* ili *zatajeno*” (K. Fischer, str. 51), to smo čuli već pri supostavljanju dosjetke karikaturi. Tu odrednicu iznova ističem jer i ona ima više veze sa samom suštinom dosjetke nego s pripadanjem dosjetke komici.

*

Dobro znam da se na temelju prethodnih oskudnih izvadaka iz radova autora o dosjetki ne može pravedno prosuditi ukupna vrijednost tih radova. S obzirom na poteškoće da se tako složeni i fino nijansirani misaoni tokovi prenesu bez nesporazuma ne mogu onima žednima znanja prištedjeti truda da željeno objašnjenje potraže na samim izvorima. Ali ne znam hoće li se s tih izvora vratiti potpuno zadovoljni. Prethodno nabrojani kriteriji i svojstva dosjetke koje autori navode – aktivnost, veza sa sadržajem našega mišljenja, značajka zaigrana suda, sparivanje nesličnoga, kontrast predodžbi, “smisao u besmislici”, slijed osupnutosti pa prosvjetljenja, izvlačenje zatajenoga na vidjelo i posebna vrsta kratkoće dosjetke – sve nam se to, doduše, na prvi pogled čini toliko točno i toliko lako potkrepljivo primjerima da se ne možemo naći u opasnosti da podcijenimo vrijednost takvih uvida, ali to su *disiecta membra*, i mi bismo ih rado vidjeli sklopljene u organsku cjelinu. U konačnici oni poznavanju dosjetke ne pridonose više nego što niz anegdota pridonosi karakterizaciji neke ličnosti kad očekujemo biografiju. Nemamo nikakva uvida u pretpostavljeni međuođnos pojedinačnih odrednica – primjerice, što kratkoća dosjetke ima s njezinom značajkom zaigrana suda. Također treba pojasniti mora li dosjetka udovoljiti svim tim uvjetima ili samo nekima od njih da bi bila prava dosjetka, i koji su onda uvjeti zamjenjivi drugima, a bez kojih se ne može. Grupiranje i razvrstavanje dosjetki na temelju njihovih bitnih svojstava također bi bili poželjni.

³ U prijevodu Milana Bogdanovića (*Tragedije*, Globus media, Zagreb, 2004, str. 49). U engleskom originalu u prvom stihu stoji *wit*, što Bogdanović prevodi s “mudrost”, a A. W. Schlegel, čiji prijevod Freud navodi, s “Witz”. U prijevodu Mate Marasa (*Tragedije*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006, str. 421) pak stoji: “Stoga, budući da je kratkoća duša pameti...” (op. prev.).